

ANAKRONOTOPOSZOK AVAGY ÚJ-ANGLIAI LELKIISMERETTEL
NAGY-IDÁN

1. Sok műalkotás csak nevében él, csak címét ismerik, vagy csak címével képviselt sorsa minősíti. Ilyen *A nagyidai cigányok* is.

A cím lehet magyszerű, spóraszerű létezés, „becsomagoltság” jele, vagy a jel-jelentés, jel és jel-lét, jel-lét és jelentett-lét, illetve a jel mint jelenlét s a jelentett mint nem jelenlét problémája.

Lecövekelünk a címnél.

1.1 Arany költeménye mintha mondabeli Nagyidáról szólna, még ha a kritikai kiadás mellékeli is a történeti forrást. S ha még a „Kétségbeesett kacaj Ión Nagy-Ida” (*Bolond Istók*, II, 8.) helységnevebe foglaltakat is figyelembe vesszük, címolvasatunk hármass (s tovább osztódó) értelmezésszintre vetül:

1) a címet mint címet jelöli; 2a) mást jelöl s így egyik jelöltje: Arany költeménye (ilyen vagy olyan szövegváltozata, olvasata stb.); 2b) másik jelöltje: a 16. századi történeti források alapján jelölhető helység és népesség; 3) „Nagy-Ida” = 3a) képletesen az 1849-ben bekövetkezett nemzeti szerencsétlenség áldozata; 3b) annak költői visszhangja (a *Bolond Istók* II, 3–10. értelmezési utasítása alapján).

1.2 A közelmúltig azt hittük: az események színhelye történelmi atlaszokban található. De elég volt egy újsághír 1995-ben és máris aktualizálódott a „nagyidai cigányok” jelentése. S a szóegyüttes jelentésének ez a megkétszereződése (a költeménybeli egykori és a költészetten kívüli, egykor a véderőmű, újabban egyszerűen az erőmű falain belüli nagyidaiakra) felhívja a figyelmet azokra az emberekre, akik annak idején a falakon belül küzdve („intra muros”) életüket adták az erősségért.

Még ez az eseménytörténeti vonzat is megtöbbszöröződhetik.

A Budai Ferenc *Polgári Lexikon*ából vett tárgy Voinovich összefoglalásában: Pucheim „már elvonulóban volt, mikor a vérszemet kapott cigányok utána kiabáltak: köszönje, hogy poruk elfogyott. Erre Pucheim visszafordult, megvette a várat s a cigányokat lenyakasztatta (1556).”¹ Lexikonjaink megbecsüléssel szólnak a védőkről. A *Franklin Kézi Lexikona*: „Nagyida, nagyközség Abauj-Torna m., 2000 l. Várát 1557. a bennrekedt cigányok vitézül védtek, a míg puskaporuk el nem fogyott.”² *Révai Nagy Lexikona*: „1557-ben Perényi Ferenc igen vitézül oltalmazta a várat Puchaim császári tábormok ellen, mely védelemben kiváló szerepe volt a bennrekedt és fegyverfogásra kényszerített 1000 cigánynak, kik azonban, mert puskaporuk elfogyott, vitézségük dacára is (állítólag naiv hősködésük folytán, mellyel a puskapor kifogytát elárulták) kénytelenek voltak a várat feladni.”³

Az „állítólag” beszúrása valószínűleg helyénvaló. Poénként ugyan „illő” az a *fordulat*, hogy az öntelt kiabálásra (*hübrisz*) fordult meg Pucheim hadi népe – de

¹ ARANY JÁNOS *Összes művei* (a továbbiakban: AJÖM), III, kiad. VOINOVICH Géza, Bp., 1952, 331.

² *A Franklin Kézi Lexikona*, Bp., Franklin Társulat, 1912², 899.

³ *Révai Nagy Lexikona*, XIV, Bp., Révai Testvérek, 1916, 223.

ez nem a várostromhoz illő, hanem a cigányadomák poétikájához. Voinovich említi: „A cigányadoma élt közmondásokban (Dugonics, Szirmay, Erdélyi)”.⁴ És „cigányadomán” nem cigányfolklórt ért.

Bodgál Ferenc, amikor Sziklay – Borovszky *Abaúj-Torna vármegye és Kassa* című munkájának (Bp., 1896) 348. lapjára hivatkozva utal az eseményre, egy évvel korábbi dátumot ír: „1556-ban Perényi Nagyidát cigányaival védelmezi meg”.⁵ A tanulmányból megtudjuk, zömükben cigánykovácsok lehettek, fontosak a korabeli „hadiiparban”.

2. A cigányok vitézségéből Arany nem sokat látta. De hát ez a költemény a *Bolond Istók* II. tanúsága szerint nem arról az eseményről szól, onnan csak az ürügyet veszi, hanem egy másíkról. S ez került bele a nemzeti mitológiába. Ti. a magyarba. Melyhez a költemény is csak ekkor és így „illő”. Az „illés” vagy „illesztés” által viszont megalapozódik egy másik alapviszony: az, amely (5.2) semmíti a most következő gondolatépítményt, s amelyen majd végkövetkeztetésünk alapul (5.3).

2.1 Arany gyanútlan. Nem is lehetett más. Az ő lelkiismerete még olyan osztatlan, olyan egészséges,⁶ mint Austin Warren szerint az új-angliai telepesek egyházi és világi vezetőinek a lelkiismerete.⁷ Legjobb tudásuk, azaz belső megvilágosodás alapján cselekedtek, ellentétben lelkiismeret-túltengésben szenvedő utódjaikkal. A mandátumos költő is egészséges lelkiismerettel tárgyalt népe, nemzete s lelkiismerete Nagy Szellemével. Indián ügyekben azonban a „perfekcionista” lelkiismeret mást diktált, mint az „egészséges”.⁸ Aranyt mindig skrupulózusan érdekelte az epikus mű forrása-hitele. A nagyidaiak esetében, úgy látszik, elég volt az egybehangoltság a „népképzelettel”. Ez maga is poétizált feldolgozás; stíluspaneljei adóttak, de kétséges, mely népréteghez képest „népi” e képzelet vagy poétika. Az „adomaszerű” panelek ott képződtek, ahol adomázás járt. E panelek szerint poétikailag úgy hiteles, illetve „illő” a nagyidai legyőztetés története, ahogyan Arany megverselte. Ezt a módozatot nemcsak a „népképzelet”, hanem a *Bolond Istók* II. alapján rávetülő képlet is igazolja: ti. hogy az adomaszerű előadás csupán a nagy nemzeti szatíra ürügye, anyagi hordozója. Noha *pharmakosz*-szerep egyaránt juthat csuhásnak, cigánynak,⁹ Szent Péternek (a *Paraszt Biblia* igéje szerint), itt Eger várának sikeres védelme után pár évvel egy másik vár más hatalom elleni sikerte-

⁴ AJÖM III, 331. A cigányadomák aránylagosan nagy előfordulása megfigyelhető pl. ERDÉLYI János, *Magyar közmondások könyve*, Pest, 1851. Lásd még pl. ROZGONYINÉ MOLNÁR Emma, *Idiómák adomákból – Bácszi Géza centenárium*, szerk. Békési Imre, H. TÓTH Imre, Szeged, 1994, 77–86.

⁵ BODGÁL Ferenc, *A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei cigányok fémművészete*, Ethnographia, 76(1965), 527.

⁶ A tipizálás alapja itt nyilvánvalóan nem ugyanaz, mint Babits *Petőfi és Arany* című tanulmányában, amely szerint „ha Petőfi az egészséges erkölcs, Aranyé beteges erkölcsi szenzibilitás” (BABITS Mihály, *Irodalmi problémák*, Bp., Athenaeum, 1924, 175; első kiadása: 1917).

⁷ Az első kormányzók – William Bradford és John Winthrop – az „egészséges”, Roger Williams és Michael Wigglesworth a „perfekcionista” lelkiismeret példái. De még ez sem a „beteges” (túl skrupulózus) lelkiismeret esete: „In his own judgement William never grossly sinned against his conscience. Nor could he think that his conscience was less »instructed« than that of John Cotton, any more than Milton thought his less instructed than that of another truly conscientious teacher, Archbishop Laud” (Austin WARREN, *The New England Conscience*, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1966, 64).

⁸ „...the Indians, to whom (among his other heresies) Williams thought New England belonged, not to English king or Parliament” (i. m., 46).

⁹ Voinovich utal FLEISCHMANN Gyula *A cigány a magyar irodalomban* (Bp., 1912) c. könyvére, melyből kiderül, hogy „a humoros cigány csak nálunk fejlődött ki és vált népszerűvé”. AJÖM III, 350.

len védelme csak azért ilyen adomaszerű jelhordozó, mert a védelembeli pharmakosz-szerep az adomázó értelmezésstratégiákkal erre predestinálja.

2.2 A nagyidai várvédelem emlékezte nem negatív zöngéjű Petőfi rövid utalásában, szemben az apropó és a környezetrajz vígeposzi és „népképzeti” bumfordiságával:

..... *
Jöttek nyomban utána
A hangászkarnak tagjai hárman:
A kancsal hegedűs,
A félszemű cimbalmos
S a bőgő sánta huzója –
Mind *ivadéki*
A hősi seregnék,
Mely hajdan Nagy-Idánál
A harci dicsőség
Vérfestette babérját
Oly nagyszerűen kanyarítá
Nem-szőke fejére
S nem-szőke fejének
Göndör hajára.
(*A helység kalapácsa, II.*)

Az utalás – a „hősi”-tól a „kanyarítá”-ig – nem ironizál.

Még kevésbé ironizált Garay János *A nagyidai vajda* című versében. Hangvétele a históriás énekeké:

Bujdosólag jár a nagy világban
Csóri Ferke szörnyű nagy bujában:

Csóri Ferke Zápolyát uralván
Harczra kelt, őt megtámadva hallván;

Föl hivatva volt reá családja,
Melynek ő volt nagy vitéz vajdája.
.....
.....

Amikor az ellenség megkezdte az elvonulást, a vajda így kiált ki a várból:

„Hej, megadtuk nektek, hej ti gyávák!
Elröpültök mint a kósza gólyák!

Megersíratjátok ti is karunkat,
Csak ne lőttük volna ki porunkat!”

Garay még hosszan, nagy együttérzéssel taglalja a vereség cigánynemzedékekre kiható következményeit.

Bíró Ferenc hívta fel a figyelmemet Orczy Lőrinc versére, melyben, mint Horváth János megállapítja, „magasztalja igen jó humorral a cigányok »stoicus« böl-

cessségét, önmagát meggyőző virtusát, »szent« túrni tudását stb. (*Vigasztaló beszéd a' Tzigányokhoz, 1762, Költeményes Holmi, 202.*)¹⁰

2.3 Voinovich hangsúlyozza az „elképzelés” cigány jellegét: „Külsőleg az egész tisztán cigánytörténet. Mindenütt cigány észjárás, cigány elképzelés. De a tárgy fel van ruházva az eposz eszközeivel (...) ariostói képtelenségek, elesett hős, aki tulajdon fejét hozza a hóna alatt (Tasso, VIII. 59. vsz., erről Arany Zrínyi és Tasso I.)” Majd még egyszer: „... mindez cigány elképzelés módján”.¹¹

A „mindenütt cigány elképzelés” persze úgy értendő, hogy mindenütt *nem cigány elképzelés a cigány tárgyhoz „illő”* jovialis és/vagy burleszk ábrázolásmódról, illetve arról, hogy milyen a „cigány elképzelés”.

3. Voinovich is gyanútlan. Riedl azonban nem volt az. Ő ugyancsak Arany „népies” cigányszemléletében (Voinovich is ilyesmit akart mondani) találta meg a költemény hangvételének nyitját. Arany-könyvében az *Emberei* című fejezet V. része szól a cigányábrázolásról: „Arany úgy viszonylik a német szentimentalis cigányjellemzőkhöz, mint valaki, aki tárgyat gyakran látta és jól megfigyelte, oly valakihez, ki csak könyvekből ismeri és a hiányt képzeletéből pótolja”.¹² Néplélek-elméletet improvizál: „A cigánynép jelleme megfeythető sorsából. A XIII. század óta, mint elnyomott kóbor nép tévedez Európában, mindenkitől üldözve és megvetve. Az elnyomott, szegény népekben ravaszság, meghunyászkodás meg az alázatosság egy neme fejlődik. A cigányoknál ehhez még furfang is járult.”¹³ Úgy látszik, egy olyan nép szemszögéből filozofál, melyről elképzelhetetlen, hogy valaha is „elnyomott, szegény”. – „Arany behatóan jellemezte kétes erkölceiket és szokásaikat. A *Nagyidai cigányok*-ban ostobás ravaszságuk, rest állhatatlanságuk, félnék hazugságuk, nagyszájú könnyelműségük van ríkító módon elénk állítva. A *Bajusz* család furfangjukat, a *Bolond Istók* alattomos tolvaj hajlamukat, *Rózsa és Ibolya* koldulásukat, a *Lacikonyha* zenéjükét tünteti fel. Mily hű jellemzés egyetlen egy vonással Aranytól az, midőn Csóri vajda, a nagy álmodó, vérmes képzelődésében már dúsgazdagnak hiszi magát és új veres nadrágot lát magán –: »amely senkinek, még soha, testén nem volt, angliá-posztóján bársonybúl lesz a folt«. Minő nagy dolog reá nézve nadrágot viselni, melyet nem *mástól* kapott! Persze, folt nélkül nem képzelhet nadrágot, ez fölülmúlná a cigány képzeletet, de legyen a folt legalább – bársony. Nincs meg ebben az egy részletben a cigányélet egész tragikomikumak?”¹⁴ Nos, lehet, hogy megvan, de a közvetlen célzat, Aranyé,

¹⁰ HORVÁTH János, *Orczy Lőrinc = Irodalom és felvilágosodás*, szerk. SZAUDER József, TARNAI Andor, Bp., Akadémiai, 1974, 680.

¹¹ AJÖM III, 332, 333.

¹² RIEDL Frigyes, *Arany János*, negyedik, részben átdolgozott kiadás, Bp., Pallas, 1920, 162.

¹³ Uo.

¹⁴ *I. m.*, 162–163. Valami hasonló azért Garay versében is előfordul, a *Czigányokról való história vagy Duplex Icon Gentis Notissimae* pedig egyenesen így nyilatkozik a kérdésről: „Mert ritka, aki magára szúrt végyen, / Mert abba öltözni nékiek nagy szégyen, / Azon van, hogy veres ruhára szert tégyen, / Ha rongyos lészen is, csak selyemből légyen”. A „népképzeti jelleg” már megvolt: a vers „a cigányság eredettörténetét vázolja [...], nép- és jellemrajzával, »szociográfiájával« foglalkozik annak a népies szemléletnek és sok százados tapasztalatnak megfelelően, amely nem tudja komolyan venni, tréfás fölényrel, megvető, de megbocsátó jóindulattal kíséri »Fáraó utódainak« sorsát, minden társadalmi renden, osztályon és törvényen kívül eső, »egzotikus«, »osztálytalan« vándoréletét, ingatag erkölcsét, jellegzetes mozdulatait, nyelvét, szokásait, titokzatos pogány hitét.” (TURÓCZI-TROSTLER József, *A „Nagyidai cigányok” családfejéjéhez: Egy régi magyar ponyvavers irodalmi vonatkozásai = Uő., Magyar irodalom – világirodalom: Tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1961, I, 319.)

az összetétel második tagját emeli ki. A komikumét. Igaz, Puchheimnek is kijut a gúnyból. Mitől csak a felmentőkért (?) ment kapitány ment. Pedig vagy „furfangból” ment, vagy mert „rest, állhatatlan”. A lexikon szerint „igen vitézül oltalmazta” a várat. Amíg lehetett. Ő aztán tudta: „Nem muszáj hősnék lenni, ha nem lehet”. Ilyen az „igen vitézség” lexikonba illő módon megállapodott népképzeti alapfokon.

3.1 A csakis bársonyfoltos cigánynadrágra szakosodott jellegzetesen cigány képzelet ezúttal – ha a költemény a magyar nemzeti szerencsétlenség szatírája – egyszersmind a magyar képzelet rajza is. Riedl ki is teszi az egyenlőségjelet: „Valóban minő cigányos – és fájdalom! minő magyar – az a vonás, hogy Csóriék, alig hogy beveszik magukat Nagyida várába, rögtön minden fontos teendő előtt, kiáltják a nagy cigány-országot, az ünnepélyek emelésére pedig elsütik mind a puskaport! Nem ismerjük-e közéletünkben mind a jeleneteket: hogyan álmodik Csóri vajda – kiben néhány vonás a forradalom vezérférfiára vall – szebb jövőt, hogy eszik meg a cigányok ma a holnapot, hogy vesznek össze minden apróságon az ellenség szeme láttára? A *Nagyidai cigányok* miatt hazafiatlansággal vádolták Aranyt; pedig ha jól megértjük, több valódi hazafiságot fognak benne találni, mint a német költészet aranykorának összes eposaiban.”¹⁵

3.2 Mindazonáltal Riedl erkölcsi érzékét zavarja Arany visszatérően negatív cigányképzelése. Ez ugyan hű a „népi” felfogáshoz, s a részletekben ennek megfelelően „realista”, de feltűnően (Riedlnek feltűnt) egyoldalú. Arany nagy poétikai felfedezésének tartja Riedl az egységes lélektani kategóriák analitikus kidolgozását, azt, hogy nála az érzelmek „lélektani szálakra”¹⁶ vannak fejtve, s hogy balladaköltészete „főleg a lelkiismeret convulsióit rajzolja”.¹⁷ Felfigyel rá, mert benne már tudatosult a skrupulózus lelkiismeret-működés. Elégedetlenségét nem Aranyra, s különösképp nem *A nagyidai cigányok* cigányábrázolására zúdítja, hanem általánosításba vetíti – arra futtatja ki, hogy a cigányok „költőileg még nincsenek teljesen felfedezve”.¹⁸ (Ami persze Arany cigányábrázolásának hiányosságára utal.) Nem szociológiai felfedezést vár, nem afféle speciális *Puszták népét*, hanem a cigányélet „költészetének” és „bájának” költői felfedezését: „A költészet nagy felfedezések és foglalások folyamata: egyre többet meg többet akar bemutatni az emberi lélekből és az emberiség különböző rétegeinek életéből is. Nem mind nevetséges vagy szégyenletes, ami a cigány életében előfordul; nem mind por vagy sár, ami az országút mentén található. A sátoros ponyvák alá is leereszkedik a szépség, a szerelem és vele együtt a költészet (...) A cigányélet költészetét nem találta fel eddig senki nálunk, azok közül, akik a cigányokat valóban ismerik és nemcsak álmodnak velük, mint a német romantikusok. Arany a sátoros nép jellemző komikumát talpraesett sarkasmussal és nagy alakító erővel tünteti fel; de csakis a bolygó élet trivialisitásai iránt van érzéke, nem kereste az útszéli vad virágokat. Ő e részben hű maradt a népies felfogáshoz és egészen a magyar nép szemével nézi a cigány jellemet, melynek fővonása szerinte is, a nép szerint is, ostoba furfang. Petőfinek általán nagyobb rokonszenve volt az elnyomottak iránt, ő tán megtalálta volna – ha tárgya és az alkalom engedti – e trivialis élet költészetét is. Nemcsak mosolyt, de szánalmat is keltettek volna benne a poros rajkók; a

¹⁵ *I. m.*, 265–266.

¹⁶ *I. m.*, 91.

¹⁷ *I. m.*, 278.

¹⁸ *I. m.*, 164.

részvét pedig majd megértette volna vele a kitagadott koldúsok lelkében derengő szebb gondolatokat, nemesebb érzelmeket. Aki elolvassa népdalaikat, melyek tele vannak megható bús költészettel, meg fogja vallani, hogy a cigányok költőileg még nincsenek teljesen felfedezve.”¹⁹ Ami Petőfit illeti, valóban, a *Vándorélet* humora nem olyan, mint Arany cigány-göregáborozása. Noha csak Barabás rajzát taglalja, szociológiai láttelelet is nyújt. A jelzett hiányt egy Lorca tölthetné be, de Riedl hiányjelzése nemcsak poético-kronológiai. Persze poétikai horizontját tekintve sem hatol el eddig a lehetőségtartományig.

Horváth János Riedl felfogását ismétli meg, ami Arany „népképzeti” látásmódját illeti, és Riedlt nem említve, nála bőségebben szemezget a költő telitalálataiból.²⁰

4. A „népképzeti” cigánykép: képzelet a népképzetről. A skót nem „kóbor nép” volt, csak „szegény, elnyomott”. Gondolkodóinak megvan a véleményük a „népképzeti” skótképről: ilyen értelemben mutatja ki Roderick Watson, hogy James Inglis 1894-ben kiadott skót anekdotagyűjteménye, az *Oor Ain Folk* (Saját népünk) mennyire nem James Inglis „saját népe” nézőpontjának felel meg.²¹ E. B. Ramsay 1876-ban megjelent *Reminiscences of Scottish Life and Character* (A skót életmód és jellem emlékei) című könyvének „tipikus skót” jellemrajzairól Watson megállapítja: „szókészlete elárulja az osztálykülönbség tudatát, mely már-már valamiféle rasszizmusba hajlik. (Tényleg, érdemes föltenni a kérdést, hogyan olvasnánk az ilyen és hasonló szövegeket, ha a »skót« helyébe ezt írjuk: »fekete.«)”²² N. B. Itt skót népképzeti *belügyről* van szó – skótok skótokról szóló „nemzeti jellem”-rajzairól. Az ilyen népies önarckép lehet ugyan népszerű, de ez a kedélyes „Árkádia” (szérűskerti – „kaleyard” – pasztorálostul) csak önkörébe zárt, kiúttalan világ: „Ha a »skót jellemről« vagy a »skót típusokról« beszélünk, annak az a veszélye, hogy ezekből könnyen zárt rendszer válik, mert a teljesen meghatározott pszichológia nem más, mint statikus pszichológia, s ennél fogva halott valami. A »jellem« átmegy »karikatúrába.«”²³

4.1 Ami a hazai „népies felfogást” illeti, talán nem több, mint családias, ártatlan kedélyeskedés. Mint ilyen, ugyanúgy automatizált, mint amit a szatíra-szakos Swift panaszt: „elég, ha meghallják, hogy valaki »ír kiehtézs«-zsel (Irish Brogue) beszél, s máris megvan a vélemény róla: végtelenül nevetséges és megvetni való az efféle; s az angol nem is vár mást az ilyennek a szájából, mint ökörködést, marhaságot és oktondiságot.”²⁴ S ha eszes, úgy bizonyára „furfangos”. Nyelvében él a nemzet – akkor is, ha más nyelvében.

5.1 A népszínművi cigányromantika (pl. Szigligeti: *Cigány*, 1853) Riedl szemében nem megoldás. Az, amit Jókai elbeszélése, *Az utolsó cigányország* (1854) nyújt,

¹⁹ I. m., 163–164.

²⁰ Vö. HORVÁTH JÁNOS, *Tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1956, 453–458.

²¹ Roderick WATSON, „Oor Ain Folk?": *National Types and Stereotypes in Arcadia = Nationalism in Literature – Literarischer Nationalismus, Literature, Language and National Identity*, ed. Horst W. DRESCHER, Hermann VÖLKE, Frankfurt am Main–Bern–New York–Paris, Verlag Peter Lang, 1989, 131–142.

²² I. m., 133.

²³ I. m., 137.

²⁴ Idézi Martin J. CROGHAN, *Maria Edgeworth and the Tradition of Irish Semiotics = A Small Nation's Contribution to the World: Essays on Anglo-Irish Literature and Language*, ed. Donald E. MORSE, Csilla BERTHA, István PÁLFFY, Gerrards Cross–Debrecen, Colin Smythe–KLTE, 1993, 238.

hogy a cigányság a tatár elleni harc elől futamodó gyáva népesség maradéka, még tán súlyosbítja is Riedl néplélek-teorémáját.

5.2 A „minő cigányos – és fájdalom! minő magyar” kitétel, illetve ahogyan Arany a *Bolond Istók* II, 3–10. versszakával ezt az azonosulást megalapozta, e jellem- és sorsközösség-vállalásával felment a fensőbbiségtudat vádjá alól.

5.3 Vagyis akkor elesik mindaz, amiről az imént szó volt. Legfeljebb az új-angliai, ír és skót viszonyulás tanulságainak kell fennmaradniuk.